

Montagu, Craven ve Barkley'in Osmanlı Devleti ve Türkler Hakkındaki İzlenimleri

Dilek İNAN*

ÖZ

Geçmişten günümüze Batılı yazarlar Doğu'ya ilgi duymuşlardır. Doğu'nun, Batılı bakış açısından yeniden şekillenerek anlatıldığı sayısız eser ve bilimsel çalışma mevcuttur. Bu çalışmanın amacı 18 ve 19. yüzyıllarda yazılmış olan üç farklı İngiliz seyahat metninde Osmanlı Devleti ve Türkler hakkındaki yazılanları karşılaştırmalı olarak incelemektir. Eserler seyahat edebiyatı terminolojisi kullanarak yorumlanacak ve yazarların eserlerinde yansıttığı 'olumlu' veya 'olumsuz' tasvirlerin ve belirsizliklerin sebepleri tartışılacaktır. Eserlerden ilki Türkler hakkında 'tarafsız' ve 'olumlu' yazıları ile tanınan ve Batılı erkek yazarların oluşturduğu egzotik-erotik Doğu retorikini ve klişeleşmiş 'doğu' imajını kısmen değiştirmiş olan, okuyucularına yepyeni bir Türk resmi tanıtan 18. yüzyıl kadın seyahat yazarı Lady Wortley Montagu'nun kaleme aldığı *Turkish Embassy Letters* eseridir (1717). İkinci eser Lady Elizabeth Craven'in *A Journey through the Crimea to Constantinople in Series of Letters* (1786) eseridir. Craven Türk kadını gözlemlerini ve Osmanlı otoritesi ile ilgili ilginç ve yanıltıcı varsayımlarını anlatır. 18. yüzyılda İstanbul'a seyahat etmek, Montagu ve Craven için İngiltere'nin baskıcı toplum ve aile yapısından kaçış ve macera anlamı taşır. Üçüncü eser ise 19. yüzyıl İngiliz İnşaat Mühendisi ve yazar Barkley'in Türkiye izlenimlerini anlattığı *Bulgaria before the War during Seven Years' Experience of European Turkey and Its Inhabitants* (1877) çalışmasıdır. Eserlerdeki izlenimler gerçek gözleme ve tecrübeye dayandığı gibi Osmanlı'ya yapılan bu ziyaretler yazarlar için ayrıca 'Batılı' okuyucu kitlesini memnun eden fantezi üretme aracı olmuştur. Bu çalışmada ele alınan üç seyahat metninde vurgulanan konular yazarların ilgi alanlarına göre, kadın-erkek olmalarına göre değişiklik gösterir. Ayrıca yazarlar gezi notlarını seyahat sonrası memleketlerine geri döndükten sonra, yeniden gözden geçirerek yazdıkları için gerçeği tam anlamı ile yansıtmadıkları görülür. Montagu mektuplarında Türklerin müzik, şiir, bahçe, yeme içme zevklerini felsefi ve estetik bakış açısı kullanarak anlatırken, Craven ve Barkley 'Batılı' okuyucu kitlesinin beklentilerini karşılamak ve onları memnun etmek amacı ile sömürgeci bir perspektif tercih eder.

Anahtar Kelimeler: İngiliz Seyahat Edebiyatı, Osmanlı Devleti, Türkler, Montagu, Craven, Barkley

Ottoman and Turkish Impressions In Montagu, Craven and Barkley

SUMMARY

Western writers have often been fascinated by the East. There are numerous non-fictional and fictional writings in which the East is reshaped through a Western prospect. The aim of this study is to interpret, compare and contrast three different pieces of travel writing about the Ottoman Empire and the Turks in relation with travel literature terminology. Another aim of this paper is to discuss the reasons for the writers' positive, negative and ambiguous reflections. The first piece of work, *The Turkish Embassy Letters* (1717), belongs to the 18th century female travel writer Lady Wortley Montagu who has been widely popular with her objective and positive descriptions of the Ottoman Empire and Turkish women. Montagu has produced an alternative discourse in order to challenge and change the Western male gaze which has fantasized and stereotyped an exotic and erotic Eastern rhetoric. The second work, *A Journey through the Crimea to Constantinople in Series of Letters* (1786), belongs to another 18th century female travel writer, Lady Craven. Craven has observed the Turkish women of higher rank in particular, and has identified interesting but unreliable and false assumptions about the Ottoman authority. Travelling to Turkey has meant a means of liberation from the strictures of the English homeland for Montagu and Craven. The third work, *Bulgaria before the War during Seven Years' Experience of European Turkey and Its Inhabitants* (1877), was written by Henry C. Barkley, a British civil engineer and a writer. The Turkish impressions in the works have been inspired by real observation and experience at times but most of the time the travels to the Ottoman lands have meant for their authors an escape in order to produce fantasy. The selected travel writings in this work prioritize different topics in relation with their authors' preoccupations. The writers had written their texts after reviewing their travel notes on arrival to their hometowns, hence their suggestions do not reflect complete truth. While Montagu takes a philosophical and an aesthetic viewpoint in describing the Turkish music, poetry, gardening and cuisine, Craven and Barkley prefer to adopt a colonial perspective.

Keywords: English Travel Writing, Ottoman Empire, Turks, Montagu, Craven, Barkley

*Doç. Dr., Balkesir Üniversitesi., inan@balikesir.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 11.04.2015; Makalenin Kabul Tarihi: 10.12.2016

Giriş

Edward Said'in 'Orientalism/Şarkiyatçılık' anlayışına göre Batılı yazarlar Doğu'yu 'egzotik', 'esrarengiz' ve çoğu zaman 'olumsuz' anlatmışlardır. Türk tarihi, kültürü, gelenek ve görenekleri de İngiliz dilinde yazılmış çoğu eserde önyargılı ve olumsuz anlatılmıştır. Seyyahların yazılı metinleri otobiyografi, öznellik ve çok kültürlülük özellikleri taşır ve bu yüzden antropoloji, tarih, politika, coğrafya, edebiyat, dilbilimi, dinbilimi gibi birçok disiplinin en popüler bilgi ve başvuru kaynağı olmuştur (Rais, 1973). Seyahat edebiyatı alanına giren mektup, günlük, anı, roman, şiir ve tiyatro eserleri gidilen yerler hakkında bazen gerçeğe, gözleme ve tecrübeye dayalı bazen de fantezi ve hayal ürünü niteliği olan sosyal ve kültürel varsayımlar içerir. Seyyahın yazılarındaki anlatımlar, gözlemler ve yorumlar okuyucuların söz konusu mekânlar, toplumlar ve kültürler hakkındaki düşüncelerini etkiler. Rais seyahat yazılarında anlatılan konuların seyyahların ilgi alanlarına göre değişiklik gösterdiğini, ayrıca seyyahların günlüklerine günlük not tuttukları gibi çoğu zaman izlenimlerini memleketlerine geri döndükten sonra hatırladıkları kadarıyla yazdıkları gerçeğine dikkat çekmektedir (1973, s. 58).

1. 18. Yüzyılın Önemi ve Seyahat Terminolojisi

Avrupa seyahat terminolojisi ve söylemlerinin oluşması 18. yüzyılda genç İngiliz aristokratların eğitimlerinin bir parçası olarak Grand Tour'a çıkmaları ile başlar (Hibbert, 1969). Böylece 18. yüzyılda seyahat edebiyatı alanında birçok eser yazılmıştır. Araştırmalar Doğu'yu keşfetme ve tanımlama arzusu ile yola çıkan Avrupa ve Amerikalı yazarların Batı bakış açısı ile Doğu'yu araştıran ve anlatan yazılar yayımlandığını gösterir. 'Öteki' kültürlerin oluşturulması Batılı bakış açısının ürünüdür. Grewal seyahati 'metafor' olarak görür ve 'benlik ve 'Öteki', diğer milletler, diğer ırklar ve sınıflar arasında oluşan ilişkiyi, anlatan ontolojik bir söylem olarak tanımlar (1996, s. 4). Grewal milliyetçi bir kültür anlayışına dikkat çekerek, seyahat metaforunu 'sürgün, hareketlilik, modern ya da akışkan' olarak inceler. 18. yüzyıl İngiltere'sinde Restorasyon Döneminin de getirdiği zenginlik dolayısı ile keşif, sömürü, 'Öteki'ni tanıma amaçlı seyahatler yapılmıştır.

İngiliz Seyahat Edebiyatında Türkiye ve Türkler konusundaki çalışmalarda, Postkolonial söylemde önemli teorileri olan Edward Said'in Orientalism fikirlerinden yararlanılarak incelemeler yapılmıştır. Dünya literatüründe bu konuda daha çok tarihçiler araştırmalar yapmıştır. (bakınız Chard 1999, Chew 1974, Hibbert 1969, Lewis 1991, Melman 1995). Edebi eleştirilenler ise çoğunlukla feminist teori kullanarak kadın seyyahların eserlerini incelemişlerdir (Bassnett 2002; Campbell 1994; Siegel 2004; Heffernan 1999; Rogers 1982).

Edward Said 'Şarkiyatçılığı/Orientalism' 'Batı'nın Doğu üzerinde otorite kurması ve Doğu'yu yeniden yapılandırması' şeklinde açıklamaktadır (1978, s. 3). Aynı şekilde Foucault *The Archeology of Knowledge* (1972) ve *Discipline and Punish* (1977) eserlerinde, söylem analizinde bilginin yeniden düzenlenmesini aslında güç ve hâkimiyetin yeni şekillerde ortaya çıkması olarak yorumlamaktadır. Orientalist anlayışta, Said Batı'nın ilerlemesi için Doğu'nun geride kalması gerektiğini, Avrupa kültürünün kendini ancak Doğu'ya karşı konumlandığı zaman güçlenip kimlik kazandığını anlatmıştır (1978, s. 197). Said 'güç' ve 'bilgi' ikilisini Bacon'un bakış açısı ile tanımlar. İngiliz düşünür Francis Bacon (1561-1626) dünyayı kontrol ve hüküm altına almak için bilginin vazgeçilmez olduğunu, dünyanın insan için var olduğunu iddia etmiştir (1978, s. 32). 'Orientalist' söyleme göre İslam ve Hıristiyanlığın, Doğu ve Batı'nın, Osmanlı ve Avrupa'nın karşılaşması, ya da karşı karşıya gelmesi 17. yüzyıl sonlarında gelişmeye başlamıştır (Weitzman, 2002). Said 1978'de yazdığı *Orientalism* eserinde iddia ettiği gibi, kültürleri, tarihi, dinleri, siyaseti birleştirmek bir yana, aydınlanma döneminin orientalistleri yani çevirmenleri, seyahat yazarları ve düşünürleri ileride Emperyalizm projesine dönüşecek olan sömürgeci bir zihniyetin temellerini atmışlardır. İngiltere ve Fransa 17. yüzyıl sonundan itibaren Doğu Akdeniz'e hâkim olmuş ve Doğu ile karşılaşma yalnızca askeri alanda sınırlı kalmamış, entelektüel, sanatsal ve estetik alanlarda da Batı, Doğuyu hâkimiyeti altına almıştır. Avrupalı seyahat yazarlarının, doğa bilimcilerinin, Arap araştırmacılarının yazdıkları ve *Binbir Gece Masalları* (*Arabian Nights*) gibi hayal ürünü yazılar Orientalist söylemi oluşturmuştur (Said, 1978).

Batı merkezli bilgi üretiminde seyahat yazarlarının gözlemleri ve bu yazarların hem kendi yörelerini hem de evrensel dünyayı anlamaya çalıştıkları yazıları önemli bir yer tutar. Blanton seyahat yazarlarının yabancı yerleri ve yabancıları bir taraftan 'egzotik, bilinmez, fantastik' gösterme, bir taraftan da 'tanıtma ve tanıdık'

gösterme amacı içinde olduklarını belirtir (2002, s. 7). Aynı şekilde, Korte, ‘seyahat metinlerinin asla tarafsız olmadığı, seyahat eden kişilerin kaçınılmaz olarak kendi kültüründen ve kişiliğinden etkilenerek gezdiği yerler hakkında yazdıklarını savunur (2000, s. 6). Bu durumda seyahat yazılarının gerçeğe dayanabileceği gibi, yazma anında yeniden yapılandırılan kurgusal yazılar olduğu söylenebilir. Korte için gerçeği yansıtmayan kurgusal durum, seyahat esnasında yazılan günlük ve mektuplar için de geçerlidir (2000, s. 11). Seçilen eserlerde inceleneceği üzere, seyahat yazarları ‘Öteki’ni anlatırken önyargılı ve göreceli olarak yazmışlardır.

Montagu, Craven ve Barkley’in Türk ve Osmanlı İmparatorluğu hakkında gözlemlerine geçmeden önce, Batı’nın Doğu’yu, keşfedilmesi gereken bir özne olarak ele aldığı eserlere genel olarak bakmak gerekir. Sir John Mandeville 1366 yılındaki seyahat yazılarında ve John Lydgate *Fall of Princes* (1431) eserinde gizemli ve egzotik bir Doğu anlayışına dikkat çeker (Bakay, 2003). Daha sonra 1558–1603 Elizabeth I döneminde Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere arasında gelişen somut ilişkiler ile İngiliz Edebiyatında Türk imajının gerçeğe dayalı veya basmakalıp klişe tasvirlerden oluştuğu görülür. Bu dönemde Christopher Marlowe, Shakespeare ve John Dryden eserlerinde Osmanlı’nın olumsuz tasvirlerini anlatırlar.* 15. yüzyıldaki Türklük ve İslam hakkında olumsuz izlenimlerin yerini 16. yüzyılda tamamen olumsuz olmayan tanımlar alır. Metinlerde yine Türk ve Müslümanlar, Hıristiyan olmayan ‘Öteki’ olarak gösterilir ancak Türklerin askeri taktikleri ve devlet yönetimi takdir görür.† Bakay, 17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun tekrar ilgi çekmeye başladığını ve Batı’da Kuran’ın, Hazreti Muhammed’in hayatının ve Türk tarihinin tercüme edildiği birçok çalışma yapıldığından bahseder.‡ 18. yüzyılda Orta Doğu ve Osmanlı ile ilgili bu olumsuz algı yerini siyasi, ekonomik, dini ve kültürel yönden gelişen Orta Doğu alır. (Queijan, 1996). Bu konuda çalışmalar yapan Lowe, 18. yüzyıl yazınında Doğu’nun egzotik ve gelişmemiş, Batı’nın ise bilgili, istikrarlı ve güçlü olarak tanımlandığını iddia eder (1991) 19. yüzyıl başlarında Lord Byron’ın *Oriental Tales* eseri ile İngilizlerin egzotik Doğu’ya olan ilgisi en üst düzeydedir.§

2. Aubin, Equiano

18. yüzyılda Lady Montagu, Penelope Aubin, Lady Elizabeth Craven gibi kadın yazarların eserlerinin yanı sıra erkek yazarlardan Equiano’nun eserleri dikkat çekicidir. Aubin *The Strange Adventures of the Count de Vinevil and his Family: Being an Account of what happened to them whilst they resided at Constantinopol* (1721) romanında, üst sınıf Türk erkeklerinin şehvet ve vahşet düşkünü olduğunu, Batı Hıristiyanlığının akılcı ve bağımsız bir medeniyetin dini olduğunu, cinsiyet ayrımı ve cinsellik konularında Batı’nın üstün olduğunu önyargılı ve taraflı bir üslupla anlatır. Heffernan, Batılı yazarların, akılcılığın Batı’ya has bir özellik olduğunu ve bunu ispat etmek için Batı dini ve devlet yönetimi ile Doğu barbarlığını karşılaştırdıklarını iddia eder (1999). Çoğu İngiliz yazar, önceki yazarların hayal ürünü ve yanlış olan rivayetlerini temel alarak yazmış, Doğu ile ilgili yanlış algı devam etmiştir. Queijan’a göre bu yazarlar Doğu’yu anlatırken ilk elden bilgiye sahip olmadıkları gibi, okuyucularının daha önceki önyargılarını teyit edecek şekilde garip ve egzotik Doğu diyarları anlatmaya devam etmişlerdir. Okuyucu kitlesine gerçekleri değil, onların hayalinde oluşan

* Örneğin, Marlowe *Tamburlaine* oyununda Hıristiyan toplumunun görmek istediği Osmanlı’yı anlatmıştır. Oyunda, 14. yüzyıl Semerkant kralını acımasız, merhametsiz ancak Türk, Suriyeli, İranlı ve Tatar Müslümanları baskı altında tutacak kadar cesur olarak tasvir etmiştir. Oyundaki Bayezid karakterinde Osmanlı Sultanı Bayezid’ten esinlenilmiştir. Oyunun çarpıcı bir sahnesinde Moğol İmparatoru Timur, Osmanlı Sultanını kafese kapatır ve sahnede gezdirir. Bayezid ise bu küçük düşürücü duruma maruz kalmaktansa başını kafesin demir parmaklıklarına vurarak kendini öldürür.

† Thomas Kyd’in *Soliman and Perseda* (1592) oyununda Rodos adasının korkusuz şövalyesi Süleyman’ın iyi yürekli olduğunu belirtilir, aynı şekilde George Peele *Battle of Alcazar* (1588) eserinde Amurath’ın askerlerini cesur ve onurlu olarak anlatır. Bu dönemde yazan Shakespeare Türk konusuna çok az değinmiştir, *Othello* eserinde Türk askeri yeteneğini övmüştür.

‡ Tarih konusunda, Türkiye’de 6 yıl yaşayan tarihçi Sir Paul Rycaut, çok geniş kapsamlı, *The Present State of the Ottoman Empire, Containing the Maxims of The Turkish politic, The Most Material Points of The Mohammedan Religion* (1668) adlı eğitici bir eser yazmıştır. Fakat Rönesans döneminin edebi eserlerinde, örneğin Dryden’in *Astrea Redux* eserinde Türk hala zalim ve savaşçı olarak anlatılmıştır.

§ 26 Ocak 1699’da Karlofça Antlaşmasının imzalanması ile Osmanlı İmparatorluğu Avrupa topraklarının çoğunu kaybetmiş ve Avrupa’daki Osmanlı etkisi azalmaya başlamıştır. Gücünü Doğu’da hissettirmeye çalışan Avrupa The East India Şirketini kurmuş ve Doğu ile ticari ilişkileri geliştirmek için Doğunun dilini ve kültürünü öğrenmeye başlamıştır. Egzotik ‘Öteki’ olarak gördükleri Türkler ve Arap *Binbir Gece Masalları* çok ilgerini çekmiştir.

Doğu'yu anlatmışlardır (Queijan, 1996, s. 3). Ancak çok az sayıda yazar ve seyyah önyargıdan uzak yazılar yazmıştır. İngiliz Edebiyat tarihinde Arnavutluk, Yunanistan, Türkiye ve Arap dünyasını daha gerçekçi gözlemleyen yazarlar da vardır. Samuel Johnson, William Beckford, Lord Byron and Thomas Carlyle İngiltere'deki önyargılı olumsuz Doğu algısını değiştiren yazarlardandır (Queijan, 1996, s. 3). 18. yüzyıldaki Batı merkezli orientalist söylemleri sorgulayan bir başka seyahat yazarı Afrika köle ticaretinin bitmesi için çalışmalar yapan Equiano'dur. Eski bir köle olan Equiano West Indies'de özgürlüğünü kazandıktan sonra İngiltere'ye dönmüştür. Equiano'nun Türk ve Osmanlı Devleti hakkında yazdığı mektuplar ile ilgili çok az çalışma vardır. 1768 yılında deniz yolu ile Türkiye'ye gelen Equiano, gemiyi Türkiye'den aldıkları eşyalarla, değerli ipeklerle doldurup İngiltere'ye geri döndüklerini anlatır. Türkiye ile ilgili bölümlerde yaptığı gözlemler beyaz İngiliz okuyucularının daha önceki izlenimlerine ters düşen niteliktedir. İngilizlerin tersine, Türklerin Afrikalılara nezaket ve saygı gösterdiklerini ve barbar olarak anlatılan Türklerin yüksek ahlak değerlerine sahip olduklarını anlatarak, Hıristiyanları utandıracak kıyaslamalar yapar. Equiano Türklerin dürüst tacirler olduğunu anlatır ve İngilizlerin ticari hilekârlığı ile Türklerin adaletini kıyaslayarak aslında 'Öteki'nin daha üstün olduğunu, İngiltere'nin ilerlemesi için 'Öteki'nden ders alması gerektiğini anlatır (1792).

Avrupalı düşünürler ve seyyahlar için farklı bir ilham kaynağı olan Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa tecrübe ve düşüncesinde önemli ve özel bir yeri olmuştur. 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı'yı gaddar, yenilmez, tehlikeli olarak algılayan Avrupalı, 18. yüzyılda Osmanlı'nın 'despot' bir rejim benimsediğini kabul eder. Aslı Çırakman 18. yüzyılda Osmanlı algısının 'zulüm ve gaddarlıktan despotluğa değişimini radikal bir değişiklik' olarak yorumlar (2001, s. 49). Çırakman, Avrupalı yazarların Osmanlı kurumlarındaki değişimleri dikkate almadıklarını, Osmanlı'nın 18. yüzyıldaki Batılı yöntemleri uygulamaya istekli olduğu gerçeğini bertaraf ettiklerini vurgular (2001, s. 59).

3. Lady Mary Wortley Montagu

Bilinmeyen 'Öteki' ile karşılaşmayı anlatırken, kadınların yeni bakış açıları getirdikleri gözlemlenir. Kadın yazarların seyahat yazılarında 'Öteki'ni olduğu kadar kendilerini de keşfettikleri görülür. En gerçekçi Türk temaları ve tasvirleri Lady Mary Wortley Montagu'nün kitaplarında ve yazdığı *The Turkish Embassy Letters - Elçilik Mektupları*'nda yer alır. *The Turkish Embassy Letters* 1716 ve 1718 yılları arasında yazılmış, Montagu'nün İngiltere'den Türkiye'ye ve tekrar İngiltere'ye seyahatlerindeki izlenimlerini kaleme aldığı 58 mektuptan oluşur. Montagu mektuplarında, kültürel konular, giysiler, kadın-erkek ilişkileri, kadın özgürlüğü ve tıbbi uygulamalar gibi konuları detaylı bir şekilde örneklendirir. Mektupları kız kardeşi Lady Mar, eşi Edward ve arkadaşı Alexander Pope gibi farklı kişilere yazar. Ölümünden bir yıl sonra yayımlanan mektuplar sayesinde, Montagu, M.Ö. 4. yüzyıldan bu yana ilk kadın seyahat yazarı olarak kabul edilir. Gerçek Şarkiyatçılığın öncülerinden olarak benimsenen Lady Montagu Doğu'lu kadınlar hakkında bilinen yanlışları düzelterek İslam ve Doğu'lu kadınları yanlış anlatan yazarları eleştirir (Queijan, 1996). Eşinin İstanbul'a Büyükelçi olarak atanması ile birlikte Lady Mary Wortley Montagu İstanbul'a gelerek, mektuplarında İngiltere'de Türkler hakkında bilinenlerin doğru olmadığına ve önyargılı olduğuna dikkat çeker.

18. ve 19. yüzyıllarda sömürgeciliğin yükselmesi ile birlikte kadın seyyahların sayısında artış görülse de kadın yazarların seyahat edebiyatı türünde kendilerine yer edinmeleri kolay olmamıştır. Katherine Turner, 18. yüzyılda 20 kadar İngiliz kadın yazarının seyahat kitaplarının basıldığını ve bunların içinde Montagu'nün eserlerinin dönemin kültürel ve politik akımlarını en etraflıca anlatması bakımından başı çektiğini belirtir. Lady Mary Montagu'nün Türkiye'den yazdığı mektuplar, İslam toplumunda aile düzeninin inceliklerini, Türk adet ve geleneklerini anlatır. 1717 yılında Osmanlı döneminin kültürünü, günlük yaşantısını incelemeye başlayan Montagu, 1718 yılında öğrendiği, Osmanlı dönemi kadınlarının uyguladığı ve Avrupa'da bilinmeyen çiçek aşısından çok etkilenir ve mektuplarında övgü ile bahseder (Montagu, 1718 'Dining with the Sultana'). İngiltere 80 yıl (Jenner tarafından çiçek aşısı bulununcaya kadar) Montagu'nün Türkiye'de öğrendiği bu aşı ile korunmuştur.

Montagu mektuplarında, Osmanlı sarayındaki mermer sütunlara, gümüş işlemlere hayran kalmış, elmaslarla süslenmiş kaftanları, İngiliz kraliçelerinin yarısına bile sahip olmadıkları mücevherleri, sultanla altın tabak ve altın kaşıkla yediği yemeği, en ince ayrıntısına kadar anlatır. Türk şürinin güzelliğine hayran

kalan Montagu şiirleri tercüme etmek için Osmanlıca dilbilgisi öğrenir. Mektuplarında en çok Türk kadınının özgürlüğüne yer veren Montagu, Osmanlı topraklarında gördüğü kadın hamamlarını İngiltere'deki kadın kahvehanelerine benzetir, kıyafetleri, mücevherleri, ev döşemelerini ve yemekleri detayları ile tasvir eder. Montagu, Türk kadınlarının Avrupa'da saraylardaki kadınlardan daha kibar ve medeni olduklarını savunur. Kadınların taktıkları peçenin onlara özgürlük getirdiğini, peçeyi örtmek kadının istediği her şeyi yapabileceğini gözlemler (Montagu, 1717, s. 328). Montagu Türk kadını anlatırken Doğu'yu idealleştirir, Batı'nın ideolojik olarak kadını kısıtlaması karşısında Doğu'yu yüceltir (Grundy, 1997, s. 132-73). Fakat Lowenthal, Montagu'nün peçe arkasından gördüğü fantezinin Türk kadınının gerçek hayatını yansıtmadığını savunur (1994, s. 112). Montagu bazı mektuplarında Osmanlı hakkında karmaşık ve belirsiz izlenimler öne sürer; 'egzotik', 'liberal', 'gaddar', 'masum ve güzel', 'kirli ve yozlaşmış' sıfatları ile tasvir eder. Fakat yine de diğer seyyahların aksine, Montagu Osmanlı'nın Avrupa'dan farklı olmadığını iddia eder. Montagu'nün mektupları 'Türk imajını' düzeltmek için feminist bir çaba mıdır yoksa Orientalism ve sömürgecilik bağlamında mı okunmalıdır sorusu hala güncelliğini korusa da (Korte, 2000, s. 121), genel olarak Montagu'nün yabancı bir kültürde, kendi kültüründen daha farklı ve daha olumlu bir Türk kadını gözlemlediği görülür.

Montagu'nün eşi, Edward Montagu, kısa süren görevi sırasında Osmanlı ve Avusturya arasında barış sağlamaya ve Leventteki İngiliz ticaretini korumaya çalışmıştır. Lady Mary Wortley Montagu Türk kültürü ile ilgili gözlemlerini günlük ve mektuplar halinde yazmış, İngiltere'ye döndükten sonra gezi notlarını, günlük ve mektuplarını düzenlemiştir. Montagu'nün kızı Lady Bute günlükleri yakmış, mektupların yayınlanmasına engel olmaya çalışmıştır, fakat nihayetinde mektuplar 1763 yılında Montagu'nün ölümünden bir yıl sonra yayınlanmıştır. *The Embassy Letters* basılır basılmaz popüler olmuş, yoğun talep üzerine yeniden basılmıştır. Dr. Ben Johnson, Voltaire, ve Gibbon gibi önemli kişiler mektuplar hakkında olumlu yorumlar yapmışlardır. Yakın zamandaki eleştiriler ise daha çok Montagu'nün o dönemdeki Şarkiyatçı düşünceye hizmet ettiği yönündedir. Mektupların feminist eleştiri bakış açısıyla yorumlanması da yazar ve eleştirmenlerin yoğunlaştığı konulardandır (Heffernan, 1999).

Dubino, makalesinde *Turkish Embassy Letters* eserinin daha sonraki onlarca esere kaynak olduğunu belirtir. Montagu daha önceki Batılı seyyahların Osmanlı hakkındaki olumsuz yansımalarını eleştirerek, Doğu ve Batı arasında basit ikili anlayış yerine daha karmaşık bir coğrafyadan bahseder, Batı'nın gerçekten laik ve ilerici olup olmadığını sorgular (Banarjee, 1996, s. 40). *The Turkish Embassy Letters* kaynağına yapılan atıflar, eserin Türkiye hakkında en popüler seyahat yazılarından biri olduğunu gösterir. Montagu mektuplarında 18. yüzyıl İngiltere'si ve dönemin jeopolitik ilişkileri kapsamında Türk kadınların İngiliz kadınlardan daha çok özgürlüğe sahip olduğunu vurgular. Hatta Secor, Montagu'nün seyahat yazılarında o dönemde yazılan etkin söylemlerin sınıf ve cinsiyet farkını azalttığını, nötrleştirdiğini, Orientalist beklentileri altüst ettiğini iddia eder (1999, s. 380).

Montagu mektuplarında, kendinden önce 17. yüzyıldaki seyyahların Türk toplumu hakkında yazdıkları, özellikle kadın, evlilik ve gelenekler hakkında belirttikleri olumsuz görüşleri eleştirir. İngiliz seyahat yazıları bu dönemde derinlik kazanan İngiliz-Türk diplomatik ve ticari ilişkilerini Avrupa merkezli bakış açısı ile yani yabancı olanı az geliştirmiş, gerek dini yönden gerekse gelenek-görenekler açısından Avrupalılardan farklı olduğunu vurgulayarak anlatır. Türk ve Ortadoğu kültürleri vahşi, barbar, derbeder, acayip ve anlaşılmasız olarak yansıtılır. Batı Doğu'nun hammaddelerini, iş gücünü ve tüketici pazarı olarak kendi çıkarları için sömürürken ayrıca bu bakış açısı ile Doğu'nun az gelişmiş olduğu ideolojisini destekler. Bu konular özellikle Robert Withers'in *A Description of the Grand Signor's Seraglio* (1650), George Sandys'in *Sandys Travails* (1658), John Covel'in *Early Voyages and Travels in the Levant* (1670), Jean Dumont'un *A New Voyage to the Levant* (1696) ve Aaron Hill'in *A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire* (1709) seyahat yazılarında görülür.** Bu dönemde başka bir seyahat yazarı Dumont, hareme gittiğini fakat

** Örneğin Withers harem hakkında egzotik cinsellik ve barbarlığın birleştiği melodramatik karikatür ve tiplemelerden oluşan yazılar yazmıştır. Türk kadınının zulüm gördüğünü, haremağalarının acımasızlığını ve köle kızların çirkin olduğunu anlatır ki Montagu bütün bu düşüncelere karşı çıkmıştır. Withers yazısında kralın mendilini düşürerek bir sıra kız arasından seçim yaptığını iddia eden mitolojik bir ritüelden bahseder. Montagu bunun tersini savunarak sıradan seyahat yazarların bilmedikleri konular hakkında yazmaktan hoşlandıklarını vurgulamış ve bu mendil fantezisininin haddini aşan bir iddia olduğunu Montagu Sultan'ın kendisinden öğrendiğini söylemiştir (Montagu, 1717, s. 383).

ikinci bölümden daha ileri gidemediğini itiraf ederek tam bir tasvir yapamayacağını söyler. Fakat yine de bilmediği konular hakkında iddialarda bulunur: 'Sultan'ın eşleri/zevceleri üçüncü bölümde bulunur... Kadınların beyaz ve siyah haremağaları tarafından çok sıkı kontrol altında tutulduklarını, hiçbir özgürlüğe sahip olmadıklarını' yazar (1696, s. 167). Kadınların günlük yaşamlarının tamamen miskinliğe dayalı anlam veremediği ve egzotik ritüellerden oluştuğunu anlatan Dumont, Türk erkekleri hakkında ise bütün gün divanlarda oturup, kahve ve tütün içtiklerini ya da hanımları ile ilgilendiklerini anlatır, erkeklerin hayatının yemek, içmek ve uyumaktan ibaret olduğunu vurgular (1696, s. 262). Aynı şekilde George Sandys 1652'de yazdığı yazıda Doğu'lu kadının tembel ve şehvetli olduğunu vurgular (Bassnett, 2002, s. 230). Hatta Sandys kadınların hamamlarda ve karanlık banyolarda günlük olarak bu şehvetli ihtiraslarını yerine getirdiklerini iddia edecek kadar ileri gider (Bassnett, 2002, s. 230). Fakat Montagu Türk kadını hakkında daha farklı ve doğru bilgiler aktararak Sandys ve Dumont gibi yazarları budalalıkla suçlar ve söz konusu erkek yazarların kendi erotik fantezilerine göre yazı yazdıklarını, kadınların hayatını yanlış anlattıklarını bunların gerçekte ilgisi olmadığını iddia eder. Bassnett'in da vurguladığı gibi, Montagu, harem kadınların günlük hayatının bir parçası olduğunu, Batılı yazarların ise harem hakkında fantezi ürettiğini iddia eder (Lowe, 1991; Bassnett, 2002). Montagu, erkek yazarların okuyucuyu inandırmaya ikna ettiği Türk üst sınıfı ile ilgili romantik entrikaların gerçeği yansıtmadığını vurgular. Montagu bir kadın olarak Türk kadın topluluğu arasına girme şansı bulmuş ve gerçeğe uygun yazdığını savunabilmiştir.

Montagu'nün 1 Nisan 1717'de Lady Mar'a yazdığı mektup orientalist bakış açısının tam tersini belgelendiği için önemlidir. Montagu katıldığı bir davette gözlemlediği yerel kültürü etkili bir şekilde ifade eder. Türk kadınına ancak Edirne'deki en üst sınıftaki kadınlarla karşılaştırabileceğini söyler. Montagu detaylı gözlem yapabilmek için Türk kadını gibi giyinir. Türk kadınının güzelliğini anlatmak için en güzel sıfatları kullanır: 'Burada bizim korumamız altında güzel olmayan kadın göremezsiniz... İngiliz sarayında buradaki kadar güzel kadın göremezsiniz' (327) ifadelerini kullanarak, daha önce İngilizlerin Türklerden üstün olduğunu iddia eden orientalist bakış açısı ile yazılmış olan eserlere karşı çıkar. Ancak, Montagu'nün kullandığı 'bizim korumamız altında' ifadesinde, kendini Osmanlı Devleti'nde İngiliz diplomasisinin bir parçası olarak gördüğünü ve sömürgeci söyleme hizmet ettiği söylenebilir. Aynı şekilde Lowe bu konuya dikkat çekerek, Montagu'nün bazı tasvirlerinin 18. yüzyıl Türk-İngiliz ilişkilerini geleneksel Avrupa merkezli (Occidental) bakış açısı ile yansıttığını ve Doğu'yu egzotik, şaşalı ve gizemli olarak tanıttığını vurgular (1991, s. 31).

Montagu, Türk kadınının özelliklerini hayranlıkla keşfeder. Türk kadınının kapalı olmasının özgürlük ve gizlilik sağladığını iddia eder. Kadınların paralarının ellerinde olduğunu, boşanma durumunda erkeğin kadına para vermek zorunda olduğunu ve kadınların zengin olduklarını anlatır. Türk kadınının hayatını idealleştiren Montagu, harem kadınlarının sefa içinde, ziyaretlerde ve hamamlarda meşgul olduklarını, para harcayarak, yeni modalar keşfederek vakit geçirdiklerini büyük bir hayranlıkla anlatır (1717, s. 406). Montagu olumlu görüşlerine Boğaziçi tasvirleriyle devam eder: Asya tarafının meyve bahçelerine, köylere ve en güzel doğaya sahip olduğunu anlatır. Şiddet ve kabalığın çok az olduğunu, zalimliğin ve kötülüğün Türk insanının doğasında olmadığını anlatır (Montagu, 1717, s. 407). Doğu/Batı ayrımını reddeden Montagu, modern dünyanın İslam dinini 'irrasyonel, despot ve gerici' olarak tanımlamasına karşı çıkar (Heffernan, 1999, s. 213). Ancak Lady Mary Türkler hakkındaki iki zıt görüşü ilk kez Belgrad'da tecrübe eder: despot barbarlık ve lüks bir kültür olarak bahsettiği bu tecrübe, Yeniçeri ordusu tarafından kontrol altında tutulan şehir ve ona Türk şiirini ve Kuran'ı anlatan evsahibi Ahmet Efendi ile ilgilidir (Montagu, 1717, s. 68).^{††} Montagular, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti Edirne'de Sultanın hazırlattığı sarayın içinde bir süit odada kalırlar. Montagu odasının penceresinden nehir kenarındaki güzel bahçeleri görür ve insanların sade hayatlarında Theocritus'un kır yaşamını ve Homer'in asil geleneklerini canlandırır (Montagu, 1717, s. 70). Sarayın dışında ise yalnız veya Fransız Elçisinin eşi ile yürüyüşler yaptığını, fakat çoğu zaman kutlamalardan sıkıldığında peçeli ve çarşafılı Türk kadını kıyafetleri giyerek yürüyüşe çıktığını anlatır. Kadın olması ve itibarlı konumundan dolayı çoğu erkek seyahat yazarlarının giremediği ortamlara

^{††} Montagu'nün mektuplarında, Ahmet Bey'in her akşam yemekte, Montagu'ye Türk edebiyatı ve kurumları hakkında bilgi verdiği, ona Arap şiiri okuyup yorumladığı anlatılır. Montagu şiirin ölçüsünü ve müzikalitesini anlamaya başladığını ve Doğu şiirinin çok tutkulu ve canlı olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca dini konularda Montagu, Ahmet Bey'in fikirlerinden etkilenmiş, Kuran'ın tamamen iyi ahlak üzerine olduğunu ve kendi inancına çok uyduğunu anlatmıştır (Montagu, 1717, s. 68).

girer. Haremdeki kadınlar bölümü bunlardan bir tanesidir. Vezirin eşini ziyaret ettiğinde Montagu kendisini *Binbir Gece Masalları*'nda gibi hissettiğini anlatır (1717, s. 70); ev sahibi Fatma'nın lüks ve zenginlik içinde yaşayan çok güzel genç bir kadın olduğunu, bu evden ayrıldığında kendini Hazreti Muhammed'in cennetinde hissettiğini belirtir (1717, s. 70).

Montagu'nün devlet yönetimi ve siyasi ilişkiler hakkında bilgisi sınırlı olduğu için bunun yerine ilgi alanı daha çok Türk kadınının özgürlüğü olmuştur. Montagu mektuplarında, Doğudaki kadınlar hakkında ve özellikle harem ve hamamlarla ilgili en doğru bilgileri aktaran ilk kadın olduğunu her fırsatta gururla belirtir (Korte, 2000, s. 33). Mektubunda 'Size verdiğim bu bilgiler daha önceki yazarların bilgilerinden daha gerçekçi, çünkü hiçbir erkek harem ve hamama giremez, harem ve hamam yalnızca kadınlara özel yerlerdir, bu yüzden Türk kadınları çok şanslıdır' cümleleri yer alır (Montagu, 1717, s. 60). Kadın olmanın avantajı ile gerçek gözlem yapabilen Montagu oriental kültürden etkilendiğini, hamamda gelin adayının estetik açıdan güzelliğini, parlayan mücevherler ve güzel parfüm kokuları ile zenginleştirdiği paragraflarla anlatır. Gelinin hamamda salınarak dolaşmasını ona verilen hediyeleri, mücevherleri, ipek mendilleri gerçekçi bir üslupla tasvir eder (Montagu, 1717, s. 134). Bassnett Doğuda kadın ritüellerine erkeklerin katılmasının uygun olmadığını, fakat kadın yazarların bu ritüellere katılarak erkek bakışına yasak olan bu mekânları gözlemleyebildiğini vurgular (2000, s. 229). Bassnett bu yüzden, Montagu'nün Konstantinopol ve çevre şehirleri gezerek daha önce erkek yazarların giremediği Türk hamamı ve harem gibi mekânlara girebildiğini, bu mekânları en doğru şekilde anlattığını iddia eder.

Jana Nittel de Montagu'nün mektuplarının oriental kadına yüklenen cinsellik vurgusunu azalttığını ileri sürer. Seyahat Edebiyatı teorisinde Doğu ve Harem konusu Avrupalı kadınların bizzat yer alabildiği fakat Avrupalı erkeğin sadece hayalindeki yer olarak görüldüğünü yineleyen Nittel, peçe ve çarşafın kadını erkek bakışından koruduğunu ve kadına toplumda anonim ve gizli bir yer edinme avantajı sağladığını Montagu'nün sözleri ile tekrar eder (2001, s. 28). Bir Türk diplomatın eşini ziyaret ettiğinde Montagu, hayranlığını gizleyemez: Ev sahibi Türk kadını ile bir tercüman aracılığı ile anlaşır ve Türk kadınının en nazik doğma büyüme Avrupalı bir kraliçeden farksız olduğunu vurgular. İngilizlerin Türk kadınlarını barbar bir ülkenin insanları olarak gördüklerini tenkit ederek öz eleştiri yapar (Montagu, 1717, s. 129-30). Montagu ayrıca kendisini çeyizsiz, ya da evlilik garantisi olmayan bir kadın olarak görürken, Avrupalı kadına göre daha çok baskı altında olduğu farz edilen Türk kadınının ekonomik özgürlüğünü takdir eder (Montagu, 1717, s. 151). Bu noktada, Yvonne Day Merrill Montagu mektuplarında Doğulu kadını statü olarak erkekten daha aşağıda olduğu görüşünü reddettiğini ifade eder (1996, s. 89). Montagu'nün İstanbul tecrübeleri olumlu yöndedir. Ayasofya'da gördüğü mozaiklerden büyülenen yazar, Kontes'e yazdığı 42. Mektubunda 'Üzülerek Konstantinopol'den ayrılıyorum. Burada zengin bilgisiz bir Efendi olmayı Sir Isaac Newton'un tüm bilgisine tercih ederim' (Montagu, 1717, s. 75) sözleri ile İstanbul'un ve Osmanlı'nın Montagu'de bıraktığı etkiyi bir kez daha gösterir. Montagu 18. yüzyıl aydınlanma dönemi orientalistlerin 'Doğu' anlayışına alternatif olabilecek bir Osmanlı kültürü, tarihi, dini ve kadını anlatır.

3.1. Lady Elizabeth Craven

Montagu gibi, Lady Elizabeth Craven (1750-1828) da İstanbul'a seyahat etmiş, bir dizi resmi mektup yazmış İngiliz kadın yazardır. Mektupları *A Journey through the Crimea to Constantinople* başlıkla yayımlanmıştır. Kültürel farklılıklar karşısında şaşkınlığını dile getiren Craven, Montagu'nün tersine, Osmanlı'yı Batı karşısında yüceltmez. Ancak, Montagu'de gördüğümüz kadına verilen değeri Craven da gözlemler. Türk kadınlarının her zaman güvende olmasını, Türk hanımlarının rahatını ve huzurunu dünyada hiçbir şeyin bozamayacağını, Türk kadınının yeteneklerinin, güzelliğinin, mutluluğunun veya mutsuzluğunun kötü niyetli izleyenlerden saklandığını hayranlıkla anlatır. Baskı altında yaşayan İngiliz kadınlarının da Türk kadınları gibi olmalarını ümit eder.

Craven 1789'da yazdığı mektuplardan oluşan seyahat yazısında dünyanın başkenti olması gereken o şehri (Konstantinopol) görmesi gerektiğini yazar. Craven Konstantinopol seyahatini 3 sebepten dolayı gerçekleştirir: Osmanlı'nın geri kalmış ticari ve endüstriyel politikaları, Osmanlı'nın Yunanistan baskıları ve en önemli sebep ise yazarın Haremi merak etmesidir (Turhan, 2003, s. 32). Genel olarak Craven ilk iki sebep için olumsuz, üçüncü sebep için ise olumlu görüş bildirir. Craven, haremdeki kadınların dünyanın en özgür kadınları olduğunu iddia eder. Craven da Montagu gibi peçenin Batı'nın yorumladığı gibi İslam'ın

kadın düşmanlığı aracı olarak değil, tam tersine kişisel, kadınlara özgü mekânlar yaratmak ve bazı mekânlarla sahip olmak için bir vasıta olarak görür. Yazar Osmanlı hakkında anlattığı olumsuzluklar vasıtası ile bir bakıma İngiliz toplumuna hissettiği olumsuz duyguları da yansıtır. Craven, en başından beri kendine aristokrat bir kadın kahraman ile erkek bir maceraperest özelliklerini taşıyan edebi bir kişilik oluşturur (Turhan, 2003, s. 35). Bu edebi kişiliği ile Craven Osmanlı otoritesini hem takdir eder, hem eleştirir. Bu yüzden Osmanlı'nın büyük gücünü Emperyalist bakış açısı ile okuyucularını yanıltacak biçimde anlatmak için Osmanlı'nın gücü yerine insanların 'boş ve aylak' olduğundan bahseder: Türklerin çalışkan ve üretken olmaları durumunda Osmanlı gücünün tüm dünyaya hâkim olacağını, bu yüzden Avrupa'nın şanslı olduğunu yazar (Craven, 1786, s. 206-07). Craven'ın ifadelerinde daha önceki eserlerde görülen Osmanlı'nın Doğu Avrupa'nın çekindiği bir imparator olduğu özelliği yer almaz, bunun yerine Osmanlı'yı, İngiltere'yi Hindistan'dan ayıran 'ölü bir duvar' olarak anlatır. Türkleri olumsuz, Yunanlıları olumlu tasvir eder. Hatta İngilizlerin Yunanistan'a gelip, onlara İngiliz çalışma disiplini öğretmeleri gerektiğini söyler: 'İtiraf etmeliyim ki, burada İngiliz ürünlerini üretmek ve satmak üzere ve buradaki ürünleri de İngiltere'ye götürmek üzere bir koloni dürüst İngiliz aileleri görmek isterdim. Böylece tehlikede fakat baskı altındaki Yunanlılar adalarında dürüst ve serbest ticareti öğrenebilirler' (Craven, 1786, s. 189) cümleleri ile sömürge mantığını destekleyen düşünceler belirtir. Craven Yunanistan'ın Osmanlı'dan daha iyi sömürü ülkesi olabileceğini vurgular. Yazar, Osmanlı ticareti ve kültürü hakkında olumsuz düşünse de Osmanlı'nın kadınlarla ilgili kanunlarına ve geleneklerine hayran kalır: Türklerin kadınlara olan tutumlarının bütün milletlere örnek olacak nitelikte olduğunu belirtir (Craven, 1786, s. 234-35). Montagu gibi Craven da çelişkili bir durum olan, Türk kadınının 'peçenin arkasındaki özgürlüğün keyfini çıkardığını' anlatır. Kendi ülkesindeki olumsuzlukları düşündükçe Craven, peçenin Türk kadınına sağladığı gizliliğe ve haremın erkeklerden uzak, kadınlar için güvenilir bir yer olduğu fikrine hayran kalır. Peçenin kadını gözlerden ve eleştirilerden koruduğunu düşünen Craven, 'Türk kadınının bütün ayıplardan uzak yaşadığı özgürlüğünü hiçbir yerde görmedim. Türk koca eğer haremının kapısının önünde bir çift terlik görürse asla içeri girmez' (Craven, 1786, s. 205) cümleleri ile hayranlığını İngiliz okuyucusuna yansıtır.

Ancak Craven'ın hareme ve peçeye olan hayranlığı Montagu'den farklıdır. Montagu Türk kadınının güzelliğini, misafirperverliğini ve iyi huylarını anlatırken, Craven hamamların çok temiz fakat hamamdaki Türk ve Yunanlı kadınların şişman ve çirkin olduğunu, sık sık sıcak banyolara maruz kalan kadınların olduğundan daha yaşlı göründüklerini anlatır. Kadınların kötü makyaj yaptıklarını, sohbetlerinin basit düzeyde ve sıkıcı olduğunu yazar (Craven, 1786, s. 265). Craven, Müslüman kadınların en kötü şartlarda arzu ve şehvet uyandıran nesne, en iyi şartlarda ise evinin hatunu olduğunu savunur. Bu noktada Craven İngiltere'de kendi kanuni haklarının olmadığını, eşinin kendi çocuklarını Craven'dan ayırmasını, nafaka hakkının olmamasını, hatta eşinin başka bir kadını tercih etmesini hatırlar ve Osmanlı kanunlarının Avrupa kanunlarından daha üstün olduğunu belirtir (Craven, 1786, s. 43).

Montagu'deki estetik bakış açısının Craven'da olmadığı görülür. Craven'ın anlattığı, haremdaki şişman ve çirkin kadın olayı aslında Atina'da geçmektedir. Fakat Craven Yunan, Türk, Tatar, Kafkas, Doğulu gibi 'Öteki' olan her milleti Türk olarak anlatmaktadır (Craven, 1786, s. 158). Montagu mektuplarında daha felsefi ve estetik bakış açısı kullanarak, Türklerin müzik, şiir, bahçe, yeme içme zevklerini anlatırken (Montagu, 1717; 52-3), Craven ise sömürgeci bir yaklaşım kullanır. Örneğin, Craven Türkiye'deki Baydar vadisini anlatırken, vadinin güzelliğinin doğanın bir lütfü olduğunu, burada birkaç Tatar ailenin yaşadığını hâlbuki meraların, dağların otlayan hayvanlarla dolu olması gerektiğini anlatarak, (Craven, 1786, s. 190-191), bu toprakları İngilizlerin daha verimli kullanacağını ima eder. Craven yoğunlukla endüstri ve sömürge konularından bahsederken, Montagu ılık iklimin insanı rehavete götürdüğünü anlatır (Montagu, 1717, s. 40-42).

3.2. Henry C. Barkley

İngiliz inşaat mühendisi olan Henry C. Barkley 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı coğrafyasının Balkan ve Rus harpleri yüzünden karışık olduğu dönemde, Balkanlar üzerinden Anadolu'ya seyahat eder. Barkley, Balkanlardaki demiryolu yapımına katkılarda bulunurken, Anadolu ve Balkanlar'a yaptığı gezilerle ilgili günlük tutar. Günlükler, yoğun ilgi üzerine 1877 yılında Londra'da basılır. İzlenimlerini Craven'da

olduğu gibi sömürgeci Batılı bakış açısı ile yazar. Barkley'in genellikle olumsuz eleştirilerden oluşan notları yine de o dönemde günlük hayata dair önemli bilgiler verir.

19. yüzyılda yayılan ekonomik değişim sayesinde Barkley gibi Batılı mühendisler için yeni ve bilinmeyen yerlerde becerilerini kullanma fırsatı doğmuştur. Barkley'in en çok dikkatini çeken konu Osmanlı'daki iş anlayışı, iş organizasyonu ve zaman yönetimi olmuştur. Bulgar topraklarında ilk iki demiryolunu yaparak, Osmanlı İmparatorluğu'nun teknik ilerlemesine katkıda bulunan Barkley'in, sübjektif, kişisel, hayali ve İngiliz kültürel bakış açısı ile yazdığı görülür. Kitaplarını İngiltere'ye döndükten sonra yazması da anlattıklarının gerçeği tam olarak yansıtmadığını gösterir. Panayotova, Barkley'in yazılarında karmakarışık bir durum tespit eder, anlatının kronolojik düzeni bozan düzensiz geriye dönüşler ve hatıralardan oluştuğunu bu yüzden olaylar arasında bağlantı kurtulamadığını iddia eder (2000, s. 6). Farklı bir kültürle karşılaşmadan doğan fikir ayrılığı sebebiyle, Barkley'in yazılarının bazı bölümlerinde kişisel çelişkiler vardır: Barkley, konsolos veya Avrupalı yerleşik bir dost elinden tutmadıkça, kendisini Osmanlı topraklarına ilk defa gelmiş çaresiz, zavallı biri olarak hissettiğini anlatır. Konuşulan hiç bir kelimeyi anlamadığı gibi, insanların davranışlarını da tuhaf bulmuş, yardıma ihtiyacı olduğu halde kimseye güvenmeye korkmuştur (Barkley, 1877, s. 17). Panayotova, Barkley'in eğitilmiş bir İngiliz olarak gösterdiği bu tepkinin, Viktoryan İngiltere'sinin ahlak kuralları, iş ahlakı veya öz tutumuyla ilgisi olmadığını savunur (2000, s. 7). Barkley Balkanlarda aynı bölgede yer alan farklı milletler hakkında yazdıklarını kendi değerler sistemi ile karşılaştırarak yazar. Çoğunlukla, Türklerin hiç bir konuda İngilizleri geçemeyeceği önyargısı ile izlenimlerini kaydeder. Bazı gözlemlerinde ise Barkley zıt düşünceleri yan yana getirir. Doğuyu aynı anda hem 'vahşi' hem 'kahraman' olarak gösterir. Yazdıkları hem öznel hem nesnel bakış açısını yansıtır, gerçeklere dayanan bilgilere kişisel yorumlarını kattığı gözlemlenir. Örneğin, Bulgaristan'ı 'telaşın olmadığı bir yer' olarak anlatır: 'Adam o kadar yavaş hareket ediyor ki, en uykulu İngiliz bile onu taklit edemez. Dakikalar sonra adam ipek bir çantanın içinde saatini arar, çantanın düğümünü açması dakikalar sürer, sonra çantayı açar, adam saatin çalışıp çalışmadığını kontrol etmek için kulağını saate yaklaştırır ki çoğunlukla saatin çalışmadığını görür. Bütün bu zahmetten sonra, Türk tekrar saati kutusuna, kutuyu da çantaya koyar, çantayı tekrar dikkatlice bağlar' (Barkley, 1877, s. 180-1). Barkley için yavaş hareket tembellik demektir. Detaylı gözlemlendiği bu saat sahnesi Türklerin önemli bir özelliğini yansıtır. Barkley Türk kimliğinin ritüel bir özelliğe sahip olduğunu vurgular (1877, s. 18). Ayrıca Türklerin zaman yönetimini de genellemek ister. Türkleri geleceği merak etmeyen, değişim istemeyen, 'tam tersine 400 yıl öncesinde olmak isteyen bir millet' olarak anlatır. Türklerin yapmak istedikleri yenilikleri ancak Osmanlı'nın şanlı geçmişinden etkilenerek yapmak istemediklerini vurgular (Barkley, 1877, s. 248). Barkley, Türklerin gelecekle ilgili tutumunu İslam dinindeki kadercilik düşüncesinin etkilediğini, bu yüzden Müslümanların olayları olduğu gibi kabul ettiğini anlatır. 'Din' ve 'batıl inancı' eş anlamlı tutan Barkley İslam'da birçok batıl inanç olduğunu savunur (1877, s. 19), bunu örneklendirmek için tecrübesini anlatır: 'Paşa ile konuşmamıza Paşa sadece zaman zaman İnshallah (Allah'ım lütfen) veya Mashallah (muhteşem) sözleri ile katıldı. İslam dini gereği Türkler İnshallahsız cümle kurmazlar' (Barkley, 1877, s. 21). Barkley, Osmanlıların teknik ilerlemeyi hoş karşılamadığını, İngilizlerin getirdiği lokomotifin şeytanla ilişkilendirerek reddettiklerini hayretle anlatır. Türkler için en iyi hareket aracının at olduğunu savunur (Barkley, 1877, s. 261). Barkley, Türklerin tren sistemine doğaüstü veya kötü olarak bakmaları onların anlamadıkları şeylerden korktuklarını ve yeni icatlarla karşılaşmak istemediklerini gösterdiğini anlatır (1877, s. 20). Aynı şekilde, telgraf ve diğer icatların yarı-medeni Türklere uymadığını iddia eder.

Barkley Osmanlı topraklarına gelmeden önce demiryolu projesi hakkında çok heyecanlandığını, bölümler, kesitler, eğimler ve kıvrımlar, virajlar, kavisler, geçitler ve bindirme yerleri ile ilgili hayaller kurduğunu vurgular (1877, s. 8). Zihninde tarım toplumu yerine teknik olarak ilerlemiş bir toplumu canlandırır (Barkley, 1877, s. 23). Enerjik mühendis demiryolu yapmak gibi zor bir görevi kalifiye olmayan işçilerle yaptığı için, boş sohbetlerle harcayacak zamanı olmadığını anlatır. Ancak Osmanlı'da zaman alan günlük ritüellere saygı göstermek gerektiğini, özellikle misafir ağırlamanın çok zaman aldığını, zenginlerin kahve ve tütün içerek, 'faydasız' işler yaparak zaman geçirdiklerini söyler. Türklerin kol saati veya duvar saatini çok az kullanmaları onların zamana değer vermediğini gösterir şeklinde haksız ve taraflı bir genelleme yapar (Barkley, 1877, s. 25).

Sonuç

Sonuç olarak diyebiliriz ki, bitki örtüsü, doğal yaşam, tarihi konular, günlük yaşam gibi çok farklı konulara değinen seyahat metinleri, Türklerin devlet, din ve gelenek anlayışlarını ele alan sosyolojik yazılar olarak değerlendirilebilir. İncelediğimiz üç eserde Orientalist söylemle paralellik göstererek, Batı'nın Doğu'yu kendi perspektifinden yeniden yapılandığı görülür. Doğu hakkında bilgi üreten, rapor veren bu eserler Batının güç ve hâkimiyetini destekler. Yazarlar, ezberci, geleneksel Orientalist söylemi desteklemeyi tercih eder ancak Osmanlı kurumlarının Avrupa'yı model aldıklarına vurgu yapmazlar. Bu anlamda Craven ve Barkley'in bazı yazılarında sübjektif, hayali ve gerçekle ilgisi olmayan tasvirler yaptıkları görülür. Ancak Montagu'nun seyahat yazıları Orientalist bakış açısına alternatif bir boyut getirerek, özellikle Doğulu kadın algısını olumlu ve gerçekçi yönde değiştirir.

Çırakman, 18. yüzyıl Aydınlanma Dönemi yazarlarının önyargı, cehalet, tahammülsüzlük ve batıl inanç ile mücadele etmelerine rağmen hiç de aydın olmayan bir şekilde, önyargılı ve doğru olmayan bir Türk imajı çizdiklerini anlatır (2001). Çırakman'ın genel görüşü daha çok erkek seyyahların düşüncelerini yansıtır. Bunun tam tersine, Montagu ve Craven'ın bazı yazılarında Osmanlı coğrafyası ve Osmanlı kültürü ile karşılaşmalarını hem kendi hem okuyucuların önyargılarını yıkacak bir üslupla yazarlar. İki kadın yazar için 18. yüzyılda seyahat İngiltere'nin baskıcı toplum ve aile yapısından kaçış ve macera niteliği taşımaktadır. Bu noktada erkek yazarların 'Öteki'ni tanımlayıp şekil verme arzusu kadın yazarlarda daha azdır. Kadın seyyahların kültürel sınırları aşıp 'Öteki' ile karşılaşması daha nesnel ve özel olmuştur. Montagu'nun bazı tasvirleri Türk kadınına romantik ve ideal bir üslup ile anlatır, benzer idealizm Montagu'nun Osmanlı topraklarının doğal güzelliğini ve pastoral kır hayatını tasvir ederken de görülür. Özellikle Montagu'nun seyahat, kadın, Doğu ve Batı kültürlerinin karşılaşmasını anlattığı bölümlerin seyahat edebiyatında önemli bir yeri vardır. Montagu'nun Osmanlılar hakkındaki mektupları, daha önceki erkek yazarların düşüncelerine ve gözlemlerine bir alternatif oluşturması bakımından önemlidir. Aslen bir mühendis olan Barkley'in Bulgaristan tecrübelerini kâğıda aktardığı yazıları Osmanlı İmparatorluğu ile ilgilenenler için bir bakış açısı sağlamaktadır. Bu yazılar Barkley'in kendi dünya görüşüne uymayan yabancı bir ülkenin kültürel kurallarına göre yaşamaya çalışırken verdiği mücadeleyi anlatırken, Viktoryan dönemi bir centilmenin yabancı bir dünyada çoğu zaman olumsuz fakat ilginç izlenimlerini gösterir.

Kaynakça

- Aubin, P. (1721). *The Strange Adventures of the Count de Vinevil and his Family. Being an Account of what happened to them whilst they resided at Constantinapol*, London.
- Bakay, G. (2003). The Turk in English Renaissance Literature. [Online] Available at: <http://opendemocracy.net/arts-europe_islam/article_982.jsp>, [Erişim tarihi: 19.03.2015].
- Barkley, H. C. (1877). *Bulgaria before the War during Seven Years' Experience of European Turkey and Its Inhabitants*, Mursay, London.
- Bassnett, S. (2002). "Travel Writing and Gender". *The Cambridge Companion to Travel Writing*. Hulme, Peter ve Tim Youngs, ed. Cambridge University Press, New York, s. 225-241.
- Blanton, C. (2002). *Travel Writing: The Self and the World*, Routledge, New York.
- Campbell, J. (1994). "Lady Mary Wortley Montagu and the Historical Machinery of Female Identity." *History, Gender & Eighteenth-Century Literature*. Beth Fowkes Tobin ed. University of Georgia Press, Athens, s. 64-85.
- Chard, C. (1999). *Pleasure and Guilt on the Ground Tour: Travel Writing and Imaginative Geography: 1600-1830*, Manchester UP, Manchester and New York.
- Chew, S. (1965). *The Crescent and the Rose: Islam and England during the Renaissance*, Octagon Book, New York.
- Craven, E. L. (1786). *A Journey through the Crimea to Constantinople in Series of Letters from the Right Honourable Elizabeth Lady Craven, to his serene highness The Margrave of Brandebourg, Anspachand Bareith*. Dublin: 1786. Repr. Gale ECCO: 2010.
- Çırakman, A. (2001). "From Tyranny to Despotism: The Enlightenment's Unenlightened Image of the Turks". *International Journal of Middle East Studies*. Cambridge UP, Cambridge, sayı. 33. s. 49-68.
- Dumont, J. (1696). *A New Voyage to the Levant*, London.

- Equiano, O. (1792). *The Interesting Narrative and Other Writings*: Revised Edition by Vincent Carretta, Penguin Classics. 2003.
- Foucault, M. (1977). *Discipline and Punish*, Vintage Books.
- Foucault, M. (1972). *Archeology of Knowledge*, Tavistock.
- Grewal, I. (1996). *Home and Harem: Nation, Gender, Empire and the Cultures of Travel*, Leicester UP, London.
- Grundy, I. (1999). *Lady Mary Wortley Montagu*, Oxford UP, Oxford and New York.
- Grundy, I. ed. (1997). "To Turkey and Back". *Lady Mary Wortley: Selected Letters*, Penguin Books, New York and London.
- Heffernan, T. (1999). "Feminism Against the East/West Divide: Lady Mary's *Turkish Embassy Letters*". *Eighteenth Century Studies*, sayı, 33 (2). s. 201-215.
- Hibbert, C. (1969). *The Grand Tour*, G. P. Putnam's Sons, New York.
- Korte, B. (2000). *English Travel Writing: From Pilgrimages to Postcolonial Explorations*, Palgrave, New York.
- Lewis, B. (1993). *Islam and the West*, Oxford UP, Oxford.
- Lowe, L. (1991). *Critical Terrains*, Cornell UP, Ithaca and London.
- Lowenthal, C. (1994). *Lady Mary Montagu and the Eighteenth Century Familiar Letter*, University of Georgia Press, Athens and London.
- Melman, B. (1995). *Women's Orient: English Women and the Middle East, 1718-1918, Sexuality, Religion and Work*, Macmillan, London.
- Merrill, Y. D. (2005). "The Role of Language in the Construction of Mary Wortley Montagu's Rhetorical Identity". *Rhetorical Women: Roles and Representations*. Hildy Miller Lilian Bridwell-Bowles ed. The University of Alabama Press, Alabama.
- Montagu, L. M. W. (1717). *The Turkish Embassy Letters: Lady M...y W...y M...e, LETTERS of the Right Honourable Lady M...y W...y M...e written during her travels in Europe, Asia and Africa To Persons of Distinction, Men of Letters in different parts of Europe which Contain, Among Other Curious Relations, Accounts of the Policy and Manners of the TURKS*, ed. by Malcolm Jack, Virago, London, 1994.
- Montagu, L. M. W. (1718). "Dining With The Sultana". [Online] Available at: <http://www.artsrn.ualberta.ca/amcdouga/Hist349/readings/Modern%20History%20Sourcebook_%20Montagu_%20Dining%20With%20The%20Sultan.pdf>, *The World's Story: A History of the World in Story, Song, and Art*. Ed. Eva March Tappan. Boston: Houghton Mifflin 1914. VI: Russia, Austria-Hungary, The Balkan States, and Turkey: 511-515. [Erişim tarihi: 10.03.2015].
- Nittel, J. (2001). "Wondrous Magic: Images of the Orient in 18th and 19th Centuries". *British Women Travel Writing*, Galda, Berlin.
- Panayotova, D. (2000). *Cultural Clashes: Time in Henry C. Barkley's Accounts of a British Railway Engineer in Mid-Nineteenth Century Balkans*, University of Wolverhampton Press, Wolverhampton.
- Queijan, N. B. (1996). *The Progress of an Image: The East in English Literature*, Peterland, New York.
- Rais, M. (1973). *The Turks in English Renaissance Drama*. Yayınlanmamış doktora tezi, Cornell University.
- Rogers, K. M. (1982). *Feminism in Eighteenth-Century England*, University of Illinois Press, Urbana
- Said, E. (1978). *Orientalism*, Vintage Books, New York
- Secor, A. (1999). "Orientalism, gender and class in Lady Mary Wortley Montagu's Turkish Embassy Letters: to persons of distinction, men of letters". *Cultural Geographies* 6 (4), s. 375-398.
- Siegel, K. (2004). *Gender, Genre, and Identity in Women's Travel Writing*, Peter Lang, New York.
- Turhan, F. (2003). "Desire and Disdain: The Travels of Lady Elizabeth Craven". *The Other Empire: British Romantic Writings about the Ottoman Empire*, Routledge, New York and London, s. 28-45.
- Weitzman, A. J. (2002). "Voyeurism and Aesthetics in the Turkish Bath: Lady Mary's School of Female Beauty". *Comparative Literature Studies* 34 (4), s. 347-359.